

УДК 338.1

О. Ольшанська, Т. Белялов, Є. Несенюк

*deanfebknud@gmail.com, taliatbielalov@gmail.com**Київський національний університет технологій та дизайну, Київ*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Економічна теорія цифрової економіки знаходиться на стадії формування, а це означає, що саме зараз з'являється багато наукових робіт, у яких розглядають сутність та роль цифрової економіки у формуванні сучасної моделі постіндустріального суспільства в умовах розвитку глобалізаційних процесів. На сьогодні при вивченні феномену цифрової економіки частіше за все увага більше приділяється саме технологічним аспектам та оцінці їх впливу на швидкість проведення операцій, прийняття рішень та скорочення середніх операційних витрат.

Так, з технологічної точки зору організації бізнес-процесів, цифрова економіка характеризується наступними положеннями:

- цифровізація та спрощена передача інформації, що дозволяє значно скоротити час та витрати на створення, аналіз, систематизацію, обробку та зберігання інформації, спростити та оптимізувати процес прийняття управлінських рішень;
- покращення системи бізнес-комунікацій за рахунок побудови великих мереж, що використовуються для спрощення бізнес-процесів, створення баз даних та віртуальних ринків;
- створення мереж шертиггової економіки, що дозволяє розширити доступ до економічних благ сумісного використання та скоротити середні витрати;
- персоналізація покупок та покупців, можливість створення приватного кабінету, що дозволяє активно застосовувати різні сучасні методи маркетингу, оптимізувати маркетингові витрати та значно покращити процес формування фокус-груп;
- створення прямих зв'язків, що передбачає скорочення витрат на пошук контрагентів та формування системи прямих продажів без використання послуг посередників. Крім цього, цифровізація є достатньо простим процесом, що значно знижує бар'єри для входження на ринок та створення мереж прямих продажів.

Вивчення феномену цифрової економіки з позицій економічної теорії, а не зміни технологічних процесів, полягає у її чіткому понятійному визначенні саме з позицій економічної науки та в будові у визнану на даний момент систему основних економічних знань. У зв'язку з цим виникають наступні основні питання, без формування чітких відповідей на які не можливо побудувати якісну економічну теорію цифрової економіки:

1) що являє собою цифрова економіка, комплекс технологічних змін, якісно нову економічну модель або ще один тип/підтип економічної системи?

2) як цифрова економіка узгоджена з базовими постулатами традиційної системи економічних знань?

Зважаючи на відносну молодість теоретичних концепцій, що досліджують характер та особливості розвитку цифрової економіки, та поки що відсутність єдності підходів щодо визначення її ролі у сучасній системі економічних знань, основний акцент дослідження зроблено на вивченні цифрової економіки з позицій мейнстріму економічної теорії, тобто тих положень, які пройшли довгий шлях теоретичних дискусій, та базі яких сформований зміст сучасних курсів економічної теорії, мікро- та макроекономіки та історії економічних вчень як фундаменту актуальних економічних знань. В рамках проведеного дослідження феномен цифрової економіки розглядатиметься скрізь призму п'яти основних теоретичних концепцій, які вже давно стали основою сучасної економічної теорії:

- 1) стадії розвитку цивілізації та формування постіндустріального суспільства в умовах трьох секторної моделі економічної системи;
- 2) глобалізація соціально-економічних процесів;
- 3) довгі хвилі та технологічні уклади;
- 4) четверта промислова революція та формування постіндустріального суспільства;
- 5) ринкова рівновага та провали ринку.

Такий підхід дозволяє знайти відповідь на поставлені вище питання, комплексно підійти до оцінки цифрової економіки з різних позицій та з'ясувати, як чином вона вписується до сформованої на сьогодні системи економічних знань.

При цьому розвиваються та поширюються різні види послуг, що пов'язані зі становлення єдиних загальносвітових ринків та систем комунікацій. При формуванні постіндустріального суспільства частки ВВП, яка створюється в аграрному та промисловому виробництві, та зайнятих у економіці постійно зменшуються, тобто реальний сектор економіки, який представлений в тому числі традиційними первинним та вторинним секторами економіки, поступово втрачає свою вагу при формуванні національного продукту. Натомість, поступово збільшується частка третинного сектору – сфери послуг, частиною якого й є комплекс виробництв, що пов'язані з цифровою економікою.

Процес поступового переходу від аграрної економіки (суспільства) до індустріальної

називають індустріальною революцією, відповідно процес поступового переходу від індустріальної економіки (суспільства) до постіндустріальної називають постіндустріальною революцією. Індустріальна революція відбувається тоді, коли секторальна структура національного ВВП та занятих в економіці поступово протягом декількох десятиріч трансформується від типової схеми «50-20-30» до схем «20-50-30» або «20-40-40». В обох випадках частка сільського господарства суттєво знижується, але в першому вона заміщується повністю промисловістю, а в другому зростанням як переважно вторинного сектору, так і третинного.

Постіндустріальна революція у свою чергу відбувається тоді, коли секторальна структура національного ВВП та занятих в економіці протягом декількох десятиріч суттєво трансформується від схем «20-40-40» або «20-50-30» до схем «10-20-70», «5-25-70» або навіть «5-20-75». У всіх випадках частка сільського господарства продовжує знижуватися, але одночасно знижується й частка промисловості, а відповідно частка сфери послуг революційно збільшується.

Процес формування постіндустріального суспільства супроводжується революційним збільшенням ділової активності та частки занятих у секторі послуг, що, враховуючи поступове зростання національного ВВП та населення більшості країн світу, а також призводить до швидкого розвитку цифрової економіки, яка, з одного боку, є частиною сектору послуг, а з іншого, приймаючи до уваги особливості її розвитку та специфіку послуг, її можна розглядати і як ще один четвертий сектор економіки. Розвиток цифрової економіки в рамках уже сформованого постіндустріального суспільства розвивається в умовах інших тенденцій. Слід зауважити, що процеси поступового проходження індустріальної та постіндустріальної революції протягом декількох десятиріч, як це відбувалося у США та інших економічно розвинутих країнах, не завжди притаманні всім великим економікам світу. [1]

Розвиток цифрової економіки в країні залежить від того, яким чином в умовах загальносвітових тенденцій поступового переходу до постіндустріального суспільства, розвиваються його трансформаційні процеси. Так, у країнах, де вже сформовано постіндустріальне суспільство, трансформація соціально-економічної системи відбувається в умовах розвинутих фінансових ринків та відсутності перспектив «вибухового розвитку». Інші країни, які тільки знаходяться на шляху побудови постіндустріального суспільства можуть мати різні перспективи трансформації національної моделі соціально-економічної системи у залежності від напрямків, сили та швидкості зміни інституціонального середовища та наявності синергетичних ефектів у тому числі за рахунок впровадження елементів цифрової економіки. [4]

Разом з цим, функціонування національної моделі економічної системи в рамках постіндустріального суспільства не призведе до виникнення трансформаційних трансакційних

витрат та дозволить знизити трансакційні витрати. Також, постіндустріальне суспільство характеризується значно якіснішим інституціональним середовищем, в рамках якого синергетичний ефект від взаємодії реального та фінансового секторів економіки під впливом цифрової економіки може бути сильнішим. Крім цього на стадії переходу до постіндустріального суспільства відбувається трансформація джерел влади та системи прийняття рішень у сучасному глобальному геополітичному середовищі. Відомий американський письменник, соціолог, футуролог Е. Тоффлер у своїх роботах «Третя хвиля» (1980 р.), «Метаморфози влади» (1990 р.) та «Революційне багатство» (1995) які стали відомими не тільки серед науковців, але й бестселерами, поступово показував становлення постіндустріального суспільства та перспективи його подальшого розвитку.

Формування сучасної цивілізації, де у традиційному трикутнику джерел влади «сила-гроші-знання» так само, як й у секторах економіки, йде поступовий перехід від традиційних насильства та фінансового багатства як основних легітимних джерел влади до революційного зростання ролі знань та інноваційних технологій. Все більше як окремих людей, так і компаній використовують знання для отримання політичної, фінансової та інших видів влади та прийняття ефективних рішень.

Також трансформується й система прийняття рішень як на національному, так і міжнародному рівнях. Розвиток цифрової економіки в країні та його вплив на розвиток реального сектору при формуванні інформаційного постіндустріального суспільства багато в чому визначаються й глобальною роллю країни та її місцем у сучасній геополітичній системі. Представники світ-системної концепції, яка є доволі популярною при дослідженні та вивченні ролі окремих країн у сучасній глобальній економіці та геополітиці розглядають сучасну ринкову економіку (капіталізм), як історичну та соціальну систему, що інтегрує варіації форм праці у функціональний розподіл праці (світ-економіка). Деякі країни не мають окремих незалежних національних економік, але є включеними до глобальної світ-економіки. Не будучи окремим суспільством, світ-система затверджує потрібний розподіл праці між її складовими: 1) центром, 2) напівпериферією та 3) периферією. У центральній сфері – напівпериферії акумулюється найбільші світові активи, але країни центру мають традиційно великий вплив на прийняття рішень та вже давно розроблені та діють різні інституціоналізовані рішення згідно з сталими процедурами. Країна може переходити від одного стану до іншого, але це відбувається нечасто. [2]

Серед країн «напівпериферії» та «периферії» часто формується окремий тип економік, які іноді називають «банановими республіками», які є постачальниками для глобальної економіки певних ресурсів або продуктів з невисокої доданою вартістю. «Ресурсне прокляття» являє такий стан розвитку національної економіки, коли наявність

великої кількості певних видів ресурсів (насамперед нафти та природного газу) спричиняє структурні перекоси у бік розвитку певних галузей економіки. Гіпертрофований вплив галузей, що пов'язані з видобуванням та первинною обробкою ресурсів, на розвиток національної економіки відбувається як суто економічно, шляхом направлення інвестицій саме туди, де існує можливість отримання надприбутків, так і за рахунок інституціональних змін, що пов'язані зі спотворенням демократичних інститутів та посиленням політичного та економічного авторитаризму, в результаті чого ресурсні галузі опиняються під прямим або непрямым впливом влади або наближених до неї осіб. Таким чином, країнам «напівпериферії» та «периферії» дуже складно запроваджувати нові стандарти розвитку цифрової економіки відповідно до нових тенденцій формування та становлення інформаційного постіндустріального суспільства, особливо при наявності «ресурсного прокляття». [5]

У сучасній глобальній економіці постійно зростає роль знань як джерела влади, що обумовлює особливості трансформацій як національної економіки, так і фінансового сектору. Паралельно з цим країни «центру» отримують високі результати від формування глобалізованого інформаційного постіндустріального суспільства та формують нові тенденції подальшого розвитку реального та фінансового секторів економіки, застосовуючи інноваційні технології та виступаючи лідером змін. Країни «напівпериферії» в змозі отримати синергетичний ефект у результаті трансформації соціально-економічної системи при широкому запровадженні нових технологій та трансформації системи прийняття рішень за рахунок підвищення ролі знань як джерела влади. У цьому випадку якість інституціонального середовища країни значно покращиться та знизяться транзакційні витрати, які пов'язані із прийняттям рішень в економіці країни. Таким чином, цифрова економіка пов'язана з трансформацією системи прийняття влади, де головним елементом є знання, а не гроші та сила. Особливості функціонування цифрової економіки також полягають у тому, що знання та інформація частіше за все виступають як основним ресурсом, так і основним результатом їх використання.

Створення нового глобалізованого економічного та фінансового простору в процесі становлення сучасного глобального інформаційного постіндустріального суспільства відбувається одночасно з процесами розвитку цифрової економіки. Сучасні риси глобалізаційних процесів в рамках трансформації соціально-економічного розвитку та становлення інформаційного постіндустріального суспільства можна охарактеризувати наступними тезами:

- формується глобальне світове виробництво на основі планетарного охоплення світової економіки глобальними компаніями, транснаціональними корпораціями і транснаціональними банками, розвитку довгострокових виробничих та фінансових зв'язків, формування стратегічних альянсів, договорів про співдружність тощо;

- кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків: з початку 80-х років довгострокові середні темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а за своїми обсягами фінансові потоки в рази перевищують транзакції, пов'язані з експортом товарів і послуг;

- змінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі, зростає товарообмін наукомісткою, високотехнологічною продукцією між розвинутими країнами;

- якісних перетворень зазнає фінансова сфера, змінюється її роль у світовій економіці на основі прогресуючого зростання валютних, фондових, кредитних ринків тощо, розвиваються нові форми фінансових операцій та інструменти їх реалізації;

- дуже стрімко розвиваються процеси віртуалізації розвитку реального та фінансового секторів економіки, революційно зростають обсяги «онлайн торгівлі» та «онлайнбанкінгу», в наслідок чого трансформуються як фінансові, так і реальні ринки, механізми продажу відповідних продуктів та й взагалі концепція організації бізнесу;

- посилюється орієнтація розвинутих економік на розгортання всіх сфер людської активності: здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації;

- інтенсифікується пошук світового центру управління економікою та фінансовими ринками та формування нових інструментів регулювання глобальних світогосподарських процесів.

Глобалізаційні процеси, що супроводжують сучасне становлення інформаційного постіндустріального суспільства, мають дуже сильний синергетичний ефект, який дозволяє розвиватися як реальному, так і фінансовому сектору економіки. Формування єдиного глобалізованого економічного простору дозволяє значно розширювати параметри ринку, миттєво здійснювати фінансові транзакції та економити на транзакційних витратах. Глобалізація сприяє посиленню конкуренції на товарних та фінансових ринках, а країни, що найбільш інтегровані до глобальної економіки посідають найвищі позиції у рейтингу глобальної конкурентоспроможності. [4]

Сучасний розвиток держав за рахунок усунення бар'єрів та створення не тільки глобального економічного та фінансового простору, але й макрорегіонального, в тому числі за рахунок економічної та політичної інтеграції. Сучасний світ перебуває в активній фазі економічної глобалізації, за якої процес лібералізації зовнішньої торгівлі є альтернативним варіантом розвитку економік. Хоча інтеграція та регіоналізація багато у чому залежать від внутрішніх рішень, які приймаються конкретними державами, вже давно функціонують міжнародні організації, основною функцією яких є забезпечення єдиних правил та процедур при розвитку товарних, ресурсних та фінансових ринків.

Інтеграція та регіоналізація дозволяють покращити інституціональне середовище соціально-економічного розвитку країни, знизити транзакційні

витрати за рахунок впровадження єдиних стандартів, процедур, ліцензій тощо в результаті розвитку цифрової економіки. Це призводить також до посилення конкуренції на фінансовому ринку та підвищення глобальної конкурентоспроможності.

Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості для розширення масштабів обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями і капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері та духовного збагачення особистості. Водночас, для значної частини людей глобалізація несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» та «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і науково-технічному розвитку. [1]

Так сталося, що створення глобальних мереж даних та глобальних рейтингів покращило доступ населення великої кількості країн до статистичної інформації та підвищило адекватність сприйняття діючої макроекономічної ситуації у порівнянні з іншими країнами. Саме розвиток цифрової економіки в умовах глобалізації та розбудові постіндустріального суспільства характеризується найвищими темпами економічного зростання в економічній історії та найнижчими темпами інфляції в останні десятиріччя. Цифрова економіка надає додаткового поштовху для стрімкої індустріалізації КНР, Індії, Індонезії та інших країн, що розвиваються, створення глобальних ланцюгів доданої вартості та розвитку послуг аутсорсингу.

Рівновага на ринку праці встановлюється шляхом взаємодії попиту на працю та пропозиції праці, внаслідок чого формується рівноважна чисельність зайнятих в економіці та рівноважна заробітна плата. Розвиток цифрової економіки спричинив появу нового класу зайнятих та нових форм зайнятості, у результаті чого сформувалося та активно розвивається таке явище як фріланс. Фріланс активно представлений як у сферах цифрової економіки, так і в інших, але за допомогою інструментів цифрової економіки ліквідовані більшість бар'єрів, раніше стримували розвиток даного сегменту ринку праці. Сформовані на сьогодні міжнародні та національні біржі фріланс дозволяють доволі швидко знаходити взаємозв'язок між замовниками та виконавцями широкого спектру робіт без додаткових витрат та з мінімальними зусиллями.

Підводячи підсумки дослідженню цифрової економіки в умовах прискореного розвитку глобалізаційних процесів та формування постіндустріального суспільства можна зробити наступні висновки: [4]

- цифрова економіка зараз частіше розглядається як комплекс технологічних змін, які економісти пов'язують зі становленням п'ятого, шостого та можливо сьомого технологічних укладів, економічними та технологічними символами яких є бурхливий розвиток комп'ютерних технологій, цифровізація різноманітних систем комунікацій, розробка та впровадження глобальних, регіональних та локальних комп'ютерних мереж,

- хоча сьогодні цифрова економіка відноситься до сфери послуг (третинного сектору економіки), її принципова різниця від традиційних послуг можна дуже скоро призвести до перегляду визнаної сьогодні трьохсекторної моделі економіки у бік чотирьохсекторної, де відповідно саме цифрова економіка розглядатиметься як четвертинний сектор. Крім того, наявні довгострокові тенденції структурних міжсекторальних змін, де поступово старі втрачатимуть частку, а новий нарощуватиме, можна буде розглядати нову революцію – цифрову, та новий тип суспільства – цифрове.

- глобалізація, інтеграція та цифровізація економічних відносин та соціального розвитку відбуваються паралельно, є взаємопов'язаними процесами та разом формують й змінюють постіндустріальне суспільство. Всі ці процеси характеризуються певними проблемами, іноді розвиваються асинхронно у короткостроковому періоді, але якщо подивитися із сьогодення на 80-ті роки, з яких розпочався бурхливий розвиток вказаних процесів, ми не побачимо Євросоюзу, Меркосуру та інших відомих сьогодні інтеграційних об'єднань, не знайдемо що таке «євро», «Інкотермс», «біткоїн», не знайдемо у словнику термінів «загугліти», «соціальні мережі», «мобільний інтернет» та багато інших. Нові глобалізовані компанії, що є символами цифрової економіки, «Alphabet», «Microsoft», «Apple», «IBM», «ChinaMobile», «Facebook», мають найвищу капіталізацію у світі та характеризуються високими значеннями коефіцієнту Тобіна, тобто краще за інші здатні трансформувати активи у ринкову вартість.

Література

1. Глобальные трансформации и стратегии развития: Монография. / Белорус О., Лукьяненко Д. и др. - К.: Ориане, 2012. - 424с.
2. Денисенко М.П., Голубева Т.С., Колос І.В. Інформаційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. - [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/2713/1/08.pdf>
3. Ольшанська О.В. Наукові засади визначення сутності регіону як суб'єкта господарювання та управління /О.В.Ольшанська// Актуальні проблеми економіки. - [науковий економічний журнал] – Київ: НАУ, 2011. – №12. – С. 100–108.
4. Савченко К.В. Аналіз технологічної структури економіки України в контексті забезпечення економічної безпеки держави/ К.В. Савченко // Механізм регулювання економіки. – 2009. - №4. – Т.1. – с. 173.
5. Цифрова економіка як ключовий тренд розвитку постіндустріального суспільства : монографія / За ред. Пантелєєвої Н.М., Колодія С.Ю., Ребрика М.А. – Черкаси: вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2018. – 441 с. – С. 275-298.
6. University Autonomy in Europe. European University Association. [<http://www.university-autonomy.eu/>].